

УДК 346.54+ 341.018

DOI <https://doi.org/10.32782/2409-4544/2024-1/8>

ОКРЕМІ КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВПЛИВУ МІЖНАРОДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ САНКЦІЙ НА ПРАВА, ІНТЕРЕСИ І СВОБОДИ УЧАСНИКІВ ГОСПОДАРСЬКИХ ПРАВОВІДНОСИН

Духневич Андрій Вікторович,

доктор юридичних наук, професор,
завідувач, професор кафедри цивільно-правових дисциплін
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0000-0001-8293-7646

Карпінська Наталія Володимирівна,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права і процесу
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0000-0001-9658-3623

Стаття присвячена розгляду окремих концептуальних питань впливу міжнародних економічних санкцій на права, інтереси та свободи учасників господарських правовідносин.

Аналізуються визначення міжнародних економічних санкцій і причини їх впливу на суб'єктивні права, інтереси і свободи учасників господарських відносин. Розглядаються види міжнародних економічних санкцій.

Формується висновок, що, як правило, у майновому обороті держава приймає участь лише в опосередкованій формі, зокрема через участь у господарських товариствах або через державні підприємства або ж взагалі не приймає безпосередньої участі в майнових операціях у зв'язку з чим отримує «непрямі майнові результати» від такого обороту у вигляді податків, що сплачують їх учасники. У зв'язку з цим застосування міжнародних економічних санкцій майже завжди спричиняє вплив на права, інтереси і свободи учасників господарських правовідносин. Саме суб'єктивні права, інтереси і свободи цих суб'єктів, як правило, виступають безпосереднім об'єктом впливу міжнародних економічних санкцій і в той же час «проміжною» ціллю і водночас способом досягнення основної мети відповідних економічних засобів у формі погіршення економіки держави, відносно якої такі санкції застосовуються.

У зв'язку з цим формування механізму застосування конкретних міжнародних економічних санкцій повинно визначатись не лише економічними наслідками застосування відповідних засобів для держави, відносно якої вони застосовуються, і держави, яка їх застосовує, проте також і особливостями побудови господарських відносин всередині держави, відносно якої застосовуються санкції, а також специфікою юридичних механізмів міжнародних економічних відносин. Саме такий підхід дозволить застосовувати ефективні інструменти впливу у кожній конкретній ситуації і обирати ті, що здатні досягти визначеної мети.

Ключові слова: міжнародні економічні санкції, суб'єктивні господарські права, господарсько-правові свободи, господарські відносини, міжнародні економічні відносини.

Dukhnevych Andrii, Karpinska Nataliia. Certain conceptual issues of international economic sanctions influence over the rights, interests and freedoms of participants of economic juridical relations

The article deals with considerations of the certain conceptual issues of international economic sanctions influence over subjective rights, interests and freedoms of the participants of legal economic relationships.

The author analyzes the notions of an international economic sanctions as well as causes of their influence over subjective rights, interests and freedoms of the participants of legal economic relationships. The classification of international economic sanctions is conducted.

It is concluded that as a rule state take part in circulation of economic goods in indirect form, particularly through participation in business entities or state enterprises. And when state do not participate property operations directly the only revenue it gets are taxes paid of such operations

by their participants. Consequently the implementation of international economic sanctions almost always influence rights, interests and freedoms of juridical economic relationships. The subjective rights, interests and freedoms of appropriate subjects as a rule become the direct aim of the international economic sanctions and at the same time intermediate aim on the way to the main goal that is to weak the economy of a state to which appropriate sanctions sent.

From that point of view formation of concrete international economic sanctions mechanisms has need to be defined not only with regard for the economic consequences of appropriate means for state that send appropriate sanctions and to state to which they are sent but also with regard for features of principles of formation of economic relationships within state appropriate sanctions send to and taking into account the specificity of juridical mechanisms of appropriate sanctions implementation. Just such approach could provide the application of the most effective economic instruments in every concrete situation and let to choose those of them that are able to achieve the purpose.

Key words: international economic sanctions, subjective economic rights, juridical economic freedoms, economic relationships, international economic relationships.

Постановка проблеми. В умовах сьогодення міжнародні економічні санкції набувають значення важливого практичного і теоретичного питання, яке має міжгалузевий характер у зв'язку з чим підлягає розгляду не лише з економічної, проте також і з юридичної та інших точок зору. Більше того, саме юридичній вимір розкриває інструментальну юридичну природу міжнародних економічних санкцій, механізм їх впливу на суспільні відносини, а тому і спосіб досягнення цілей відповідних заходів. Більше того, саме юридична складова вносить чіткість у питання доцільності, співмірності та ефективності міжнародних економічних санкцій. Адже крім суто економічного розрахунку, який демонструє лише економічний ефект від санкцій і можливі їх економічні наслідки для суб'єкта відносно якого вони застосовуються і суб'єкта, який їх застосовує, такі засоби здатні спричинити конкретні юридичні наслідки для суб'єктивних господарських прав, інтересів та свобод учасників майнових відносин, не кажучи вже про те, що запровадження міжнародних економічних санкцій пов'язується з функціонуванням механізму правового регулювання відповідних відносин у зв'язку з чим повинно враховувати його особливості для того, щоб забезпечити бажаний економічний ефект.

Збройне вторгнення Російської Федерації на територію України у рази підвищило актуальність піднятого питання, враховуючи сучасні реалії побудови міжнародних економічних зв'язків в Європі. Адже раніше економічні санкції у такому обсязі застосовувались в Європі хіба що у під час світових війн.

Саме тому, враховуючи характер наслідків, спричинюваних застосуванням міжнародних економічних санкцій, наразі важливе значення мають у тому числі концептуальні юридичні аспекти їх застосування, розгляд яких створює умови для більш глибокого розгляду піднятого питання на рівні окремих галузевих досліджень. Одним з таких концептуальних аспектів виступає вплив міжнародних економічних санкцій на права, інтереси та свободи учасників господарських правовідносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання правової природи міжнародних економічних санкцій, їх мети і порядку застосування, що у тій чи іншій мірі стосуються їх впливу на суб'єктивні права, інтереси і свободи учасників господарських правовідносин ставали предметом розгляду таких вчених правників як М. Бенгтсон, Д. Блад, А. Даштевський, Ю. Ільєва, Ф. Кокотович, Н. Павліха, А. Сищук, М. Соссаї, О. Тетерук, Д. М. Тойвенін, Д. Форрер та ін.

Постановка завдання. Мета статті полягає у розгляді окремих концептуальних питань впливу міжнародних економічних санкцій на права, інтереси та свободи учасників господарських правовідносин.

Виклад основного матеріалу. У сучасній юридичній літературі склалось майже уніфіковане розуміння міжнародних економічних санкцій. Зокрема, М. Бенгтсон визначає їх як дії, що ініціюються одним або декількома міжнародними акторами («адресантами» – з англ. *the senders*) проти одного чи декількох інших міжнародних акторів («цілі» – з англ.

the targets) з метою покарати останніх шляхом обмеження їх доступу до певних благ та/або примушування підкоритись нормі, яку «адресанти» вважають важливою [1, с. 14]. Подібне визначення пропонує і Д. Блад, визначаючи міжнародні економічні санкції як дії, вчинювані одним або декількома міжнародними акторами («адресантами») проти одного чи декількох інших міжнародних акторів («отримувачів» – з англ. «*the recievers*») з однією або декількома цілями: покарати отримувачів шляхом позбавлення їх деяких майнових благ та/або переконати забезпечити дотримання отримувачами певних норм, які є важливими для адресанта [2, с. 10].

Окреслені підходи чітко демонструють сучасне розуміння міжнародних економічних санкцій вченими юристами. По суті йдеться про економічний вплив одного міжнародного актора на іншого. При цьому такий вплив здійснюється у зв'язку з настанням певних обставин, реалізовується у визначений спосіб і спрямовується на досягнення певної мети.

Міжнародні економічні санкції накладаються, як правило, у зв'язку з порушенням актором норм міжнародного права. При цьому об'єктом порушення, яке виступає підставою для накладення санкцій, можуть бути як норми міжнародного права, що стосуються міждержавних відносин в частині добросусідства, економіки тощо, так і норми, пов'язані з міждержавними збройними конфліктами (як у випадку збройної агресії Росії проти України [3, с. 19]) і навіть стандарти прав людини [4, с. 201].

Конкретними підставами застосування санкцій можуть виступати грубі порушення прав людини певною державою, наприклад, розстріли, безпідставні масові арешти, порушення виборчих прав, репресії, відмова у доступі до демократичних інститутів тощо. Також підставами застосування санкцій можуть виступати розробка міжнародними акторами технологій, що створюють загрозу міжнародній безпеці (як у прикладі з ядерної програмою Ірану), або навіть придбання державою певних видів зброї [5].

Однак, незважаючи на окреслені наукові підходи до розуміння міжнародних економічних санкцій, підстав і мети їх застосування, інструментальна складова

відповідних засобів безпосередньо передбачає їх вплив не лише на міжнародних акторів, проте у першу чергу на учасників господарських правовідносин і на правові можливості суб'єктів господарського права у цілому.

Річ у тім, що в умовах активного розвитку ринкових відносин і сучасного рівня їх еволюції, доля безпосередньої участі держави у майновому обороті і міжнародній торгівлі є відносно невеликою. Як правило, держави приймають безпосередню участь у майнових відносин, якщо йдеться, наприклад, про суверенні позики і кредити або торгівлю майном, що вилучене з цивільного обороту. У такому разі, як правило, майнові договори укладаються безпосередньо державами в особі їх органів або посадових осіб у зв'язку з чим набувають характеру суверенних, тобто міждержавних відносин. Щодо всіх інших майнових операцій у межах традиційної конструкції міжнародних економічних відносин, держава приймає лише опосередковану участь в одній з декількох форм.

В якості першої форми виступає забезпечення майнових інтересів вітчизняних товаровиробників. З метою сприяння міжнародній торгівлі держава укладає двосторонні або багатосторонні договори з іншими міжнародними акторами в частині визначення торговельних квот, якості продукції, тарифних правил торгівлі тощо, які мають обов'язковий характер для учасників відповідних міжнародних майнових операцій. За таких умов держава не виступає безпосереднім учасником відповідних операцій, а лише, наприклад, створює умови для вітчизняних товаровиробників щодо експорту товарів в інші країни з урахуванням їх інтересів в частині конкурентоспроможності і їх недискримінації на іноземних ринках, а також умови для іноземних товаровиробників і вітчизняних трейдерів імпортувати товари на власну територію за оптимальними тарифними регулюванням.

В якості другої форми опосередкованої участі держави у міжнародних економічних відносинах виступає заснування нею господарських товариства або підприємств чи набуття нею статусу учасника таких суб'єктів з прийняттям участі в управлінні ними. У межах такої форми участі держави

у міжнародній торгівлі вона також, як правило, не виступає безпосереднім учасником майнових операцій. Адже у такому разі зовнішньоекономічні угоди укладає відповідна юридична особа, яка, виходячи з принципу майнової самостійності і розмежування власності підприємницької юридичної особи і її засновників/учасників, виступає самостійним учасником майнового обороту.

У зв'язку з цим навіть якщо держава повністю контролює відповідну юридичну особу, тобто саме державі належить частка контрольної участі у статутному капіталі такої особи або ж відповідна юридична особа взагалі є державним підприємством єдиним засновником і учасником якого є держава, формально в майновому обороті безпосередню участь приймає відповідна юридична особа, а не держава.

Саме тому запровадження міжнародних економічних санкцій проти певної держави, наприклад, у вигляді заборони експорту у таку державу певних товарів або імпорту з неї певних майнових благ, хоча у кінцевому рахунку і спрямовується на здійснення впливу на економіку такої держави, проте майже завжди безпосередньо впливає на обсяг прав і свобод учасників господарських відносин, будь-то господарські товариства приватної форми власності, що позбавляються можливості укласти нові договори і виконувати чи вимагати виконання вже укладених з контрагентами з держав-адресантів санкцій, або ж державні підприємства, чії права і свободи як учасника господарських відносин і майнового обороту у цілому обмежуються.

Крім того, сучасна практика застосування міжнародних економічних санкцій, у тому числі практика України, показує, що їх об'єктом можуть виступати конкретні суб'єктивні права учасників господарських правовідносин. Перелік санкцій, які можуть застосовуватись органами державної влади в Україні, визначається статтею 4 Закону України «Про санкції», прийнятого ще у 2014 році, і який систематично вдосконалюється з урахуванням виявлення нових форм загроз державній безпеці. Відповідний перелік містить, зокрема такі види санкцій як блокування активів; стягнення в дохід держави акти-

вів, що належать фізичній або юридичній особі; обмеження торговельних операцій; обмеження, часткове чи повне припинення транзиту ресурсів, польотів та перевезень територією України; заборони виведення капіталів за межі України; зупинення виконання економічних та фінансових зобов'язань; анулювання або зупинення ліцензій та інших дозволів тощо [6, ст. 4].

При цьому практика застосування відповідних санкцій активно набирає оберти по мірі розвитку міждержавного збройного конфлікту. Одним з прикладів цього виступає стягнення Вищим антикорупційним судом України в дохід держави Україна частки у розмірі 100% статутного капіталу Товариства з обмеженою відповідальністю «Авангард-Віларті», а також частки у розмірі 66,65% статутного капіталу Товариства з обмеженою відповідальністю «Інвестиційний союз «Либідь» які належали російським олігархам, що підтримують збройну агресію Росії проти України (Постанова Суду від 20 березня 2023 року у справі № 991/1914/23) [7].

Більш широко поглянути на характер впливу міжнародних економічних санкцій на права, інтереси і свободи учасників господарських відносин дозволяють види таких санкцій.

1. За характером суб'єкта, який накладає санкції, вони поділяються на колективні та автономні. Колективні санкції накладаються Радою Безпеки ООН на підставі статті 39 Статуту ООН, яка може зажадати від Членів ООН вжиття необхідних заходів для їх реалізації [8]. Своєю чергою автономні санкції накладаються окремими державами або регіональними організаціями [9, с. 63] у тому числі торговельними.

2. Відповідно до однієї з класифікацій, яка отримала значне поширення у юридичній літературі, економічні санкції поділяються на бойкоти та ембарго.

При цьому в якості мети бойкотів розглядається економічна та соціальна ізоляція окремої особи, групи осіб або держави, у той час ембарго як більш ворожа форма санкцій, передбачає заборону перевезення у певну країну товарів повітряним, морським або наземним сполученням. При цьому ембарго передбачає можливість

у тому числі конфіскації майна іншої держави [1, с. 14].

Водночас бойкоти в залежності від суб'єктів їх здійснення можна поділити на приватні [10, с. 84], що ініціюються приватними особами або неурядовими організаціями, та державні, які ініціюються державними інституціями, що створює умови для висновку, що в якості суб'єктів ініціювання міжнародних економічних санкцій можуть виступати не лише держави як міжнародні актори, проте також і безпосередньо учасники господарських відносин, наприклад, товаровиробники, трейдери тощо.

Однак сьогодні ця класифікація набула у певній мірі умовного характеру, оскільки заходи економічного впливу одного міжнародного актора на іншого втілились у розгалуженій системі конкретних інструментів економічного впливу, які не зводяться лише до обмежень експорту, заборони імпорту, переривання фінансових потоків [2, с. 10], контролю ринку для уникнення досягнення успіху на ньому держави, щодо якої вони застосовуються [1, с. 14], а конкретизуються у більш розгалуженій системі засобів частина з яких отримала закріплення на рівні положень Закону України «Про санкції» [6].

3. За сферою впливу міжнародні економічні санкції поділяються на секторальні та індивідуальні. Секторальні санкції мають об'єктний характер, оскільки встановлюють обмеження на здійснення операцій стосовно певних товарів, робіт та послуг, тобто тих, що стосуються певного сектору економіки (виробництва) і при цьому не встановлюються стосовно конкретно визначених суб'єктів. Це санкції охоплюють певну сферу економіки, тобто діяльності у певній сфері, а тому стосуються невизначеного кола осіб, які здійснюють або можуть здійснювати відповідну діяльність.

Своєю чергою індивідуальні санкції мають суб'єктний характер, оскільки накладаються відносно конкретних суб'єктів у тому числі суб'єктів господарювання і при цьому ці особи можуть здійснювати діяльність у різних сферах економіки, а тому не мати у них монопольного становища.

Феномен індивідуальних санкцій наразі виступає одним з основних напрямків

розвитку юридичних досліджень. Результати їх більш глибокого омилення отримали втілення у концепції так званих «*smart sanctions*», тобто «розумних санкцій» які передбачають замість здійснення впливу на всю державу, вплив на її лідерів [1, с. 19], зокрема і через підконтрольні їм бізнес структури. Саме індивідуальні смарт санкції багато у чому спрямовані на обмеження прав учасників майнового обороту.

4. Також міжнародні економічні санкції поділяються на основні та вторинні. Як зазначає М. Соссаї, основні економічні санкції забороняють економічні відносини безпосередньо між державою, яка їх накладає, а також фізичними і юридичними особами та суб'єктом, на якого спрямовуються санкції. Своєю чергою вторинні санкції полягають у тому, що третя держава, яка не вжила аналогічних економічних заходів, що й відправник, заборонить своїм громадянам і компаніям вести бізнес з підсанкційною державою [9, с. 63]. Крім того, вторинними економічними санкціями також називають заходи економічного впливу, які застосовуються до суб'єктів, які порушують санкційний режим, зокрема вступаючи у заборонені відносини з підсанкційними особами.

Поряд із цим від економічних санкцій необхідно відрізнити внутрішньодержавний контроль та нагляд за обігом окремих майнових благ. Наприклад, такі заходи як ліцензування або імпортні чи експортні обмеження, запроваджені державою, є частиною загальнодержавної політики з регулювання ринкових відносин, які застосовуються систематично і, як правило, не являють собою реакцію на поведінку іншого міжнародного актора. У той же час санкції є реакцією на порушення іншою державою норм міжнародного права або прав людини і, як правило, встановлюються на період поки відповідні порушення не будуть припинені або їх негативні наслідки не будуть повністю скасовані чи значно мінімізовані.

Відповідні заходи також мають різну цільову спрямованість. Регулятивні ринкові обмеження, як правило, пов'язані із захистом економіки держави або прав споживачів у той час як економічні санкції мають яскраво виражене охоронне (у широкому розумінні) значення, оскільки

вживаються для тиску на державу з метою припинення порушення, унеможливлення його продовження або зниження інтенсивності та масштабів порушення.

Висновки. Підводячи підсумок під викладеним вище, необхідно констатувати, що в умовах високого рівня розвитку міжнародних економічних відносин, як це характерно для сучасного світу, міжнародні економічні санкції виступають засобами впливу, які здатні більш «м'якими» порівняно з безпосереднім військовим протистоянням способами вплинути на міжнародних акторів задля їх схилення до дотримання норм міжнародного права.

Поряд із цим на тлі тієї обставини, що у майновому обороті держава приймає участь лише в опосередкованій формі, зокрема через участь у господарських товариствах або через державні підприємства або ж взагалі не приймає безпосередньої участі в майнових операціях у зв'язку з чим отримує «непрямі майнові результати» від такого обороту у вигляді податків, що сплачують їх учасники, застосування міжнародних економічних санкцій

майже завжди торкається прав, інтересів і свобод учасників господарських правовідносин. Саме суб'єктивні права, інтереси і свободи цих суб'єктів, як правило, виступають безпосереднім об'єктом впливу міжнародних економічних санкцій і в той же час «проміжною» ціллю і водночас способом досягнення основної мети відповідних економічних засобів у формі погіршення економіки держави, відносно якої такі санкції застосовуються.

Саме тому формування механізму застосування конкретних міжнародних економічних санкцій повинно визначатись не лише економічними наслідками застосування відповідних засобів для держави, відносно якої вони застосовуються, і держави, яка їх застосовує, проте також і особливостями побудови господарських відносин всередині держави, відносно якої застосовуються санкції, а також специфікою юридичних механізмів міжнародних економічних відносин. Саме такий підхід дозволить застосовувати ефективні інструменти впливу у кожній конкретній ситуації і обирати ті, що здатні досягти визначеної мети.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Bengtsson M. Economic Sanctions Go Smart. *A human rights perspective: Master Thesis*. 2022. 51 p.
2. Blad J. Economic Sanctions and Repression. *The effect of economic sanctions on repression conditional on levels of democracy: Student thesis*. 2019. 34 p.
3. Syschuk A., Pavliha N., Teteruk O. The Mechanism of International Economic Sanctions Influence on the National Economy. *Економічний часопис Східноєвропейського нац. Університету імені Лесі Українки*. 2017. № 2. С. 18–24.
4. Illieva J., Dashtevski A., Kokotovic F. Economic sanctions in international law. *UTMS Journal of Economics*. 2018. Vol. 9. P. 201–211.
5. Запровадження санкцій у США та країнах Європи: інформаційна довідка. URL: https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PA00XH8F.pdf (access date: 05.10.2023).
6. Про санкції: Закон України від 14.08.2014 р. № 1644-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#Text>
7. Постанова Вищого антикорупційного суду від 20.03.2023 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109643500> (дата звернення: 05.10.2023).
8. United Nations Charter (full text). URL: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text> (access date: 06.10.2023).
9. Sossai M. Legality of extraterritorial sanctions. *Economic Sanctions in International Law and Practice*. London and New York: Routledge. Taylor & Francis Group. P. 62–79.
10. Thouvenin J-M. History of implementation of sanctions. *Economic Sanctions in International Law and Practice*. London and New York: Routledge. Taylor & Francis Group. P. 83–92.

REFERENCES:

1. Bengtsson, M. (2022). *Economic Sanctions Go Smart. A human rights perspective: Master Thesis*. Sweden: Uppsala University.

2. Blad, J. (2019). Economic Sanctions and Repression. *The effect of economic sanctions on repression conditional on levels of democracy: Student thesis*. Sweden: Uppsala University.
3. Syschuk, A., Pavliha, N., & Teteruk, O. (2017). The Mechanism of International Economic Sanctions Influence on the National Economy. *Ekonomichyj chasopys Skhidnoievropeiskoho natsionalnogo Uniwersytetu imeni Lesi Ukrainky – Economic Journal of Lesya Ukrainka Eastern European National University*, 2, 18–24 [in Ukrainian].
4. Illieva, J., Dashtevski, A., & Kokotovic, F. (2018). Economic sanctions in international law. *UTMS Journal of Economics*, 9, 201–211 [in Macedonia].
5. Zaprovdzhennia sanktsii u SShA ta krainakh Yevropy: informatsiina dovidka [Imposition of sanctions in the US and Europe: information reference]. (n.d.). *pdf.usaid.gov*. Retrieved from https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PA00XH8F.pdf
6. Zakon Ukrainy pro sanktsii [The Law of Ukraine about sanctions] (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#Text>
7. Postanova Vyshchoho antykoruptsiinoho sudu [Resolution of the High Anti-Corruption Court]. (n.d.). *reyestr.court.gov.ua*. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109643500>
8. United Nations Charter (full text). (n.d.). *un.org*. Retrieved from <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text>
9. Sossai, M. (2019). Legality of extraterritorial sanctions. *Economic Sanctions in International Law and Practice*. London and New York: Routledge. Taylor & Francis Group.
10. Thouvenin, J-M. (2019). History of implementation of sanctions. *Economic Sanctions in International Law and Practice*. London and New York: Routledge. Taylor & Francis Group.